

І. В. СЕРЕДЮК
(Івано-Франківськ, Україна)

ТИПОЛОГІЯ ДЕТЕРМІНОЛОГІЗАЦІЇ АНГЛОМОВНИХ ФІЛОСОФСЬКИХ ТЕРМІНІВ

Розглянуто різні підходи до визначення терміна *детермінологізація*. Аналіз непрофесійних контекстів уможливив виокремлення двох типів використання термінів у художніх текстах: деспеціалізацію та повну детермінологізацію. Об'єктом ґрунтовного розгляду були критерії диференціації деспеціалізації та повної детермінологізації.

Ключові слова: деспеціалізація, детермінологізація, архісема, гіпосема, потенційні семи.

Останнім часом терміни активно проникають у непрофесійне середовище [1; 4; 7], а це зумовлює детермінологізацію. У попередніх студіях з окресленої проблематики [2; 13] мовознавці досліджували терміни як певні стилістичні фігури в художніх текстах. Поза увагою лінгвістів була зміна значення професійної одиниці в іностильовому контексті як відображення зламу в світосприйнятті людей. Донедавна ця проблема не входила в зацікавлення лексикологів, проте тепер набула ваги в когнітивному аспекті, що привернуло нашу увагу до вивчення семантики філософських термінів у художніх творах.

Метою статті є визначення критеріїв, які уможливають виокремлення типів детермінологізації філософських термінів. У зв'язку з цим потрібно розв'язати такі завдання: 1) проаналізувати різні тлумачення процесу детермінологізації й узагальнити їх; 2) виділити типи детермінологізації; 3) визначити критерії диференціації типів детермінологізації.

Вживання термінів у літературній і художній мові переважно називають детермінологізацією [16, с. 108; 21, с. 103]. Проте у лінгвістичній літературі існують й інші назви на позначення цього мовного явища, а саме: *олітературювання* [5, с. 66], *демократизація* [9, с. 4], *баналізація* [20, с. 220], *генералізація* [1, с. 140]. Часто як синонім до слова *детермінологізація* використовують номінацію *деспеціалізація* [4, с. 70; 19, с. 331]. Як бачимо, термінів на позначення цього явища принаймні п'ять. Звичайно, дефініцій набагато більше. У загальному значенні детермінологізація “являє собою перехід термінів до загальноновживаної лексики” [15, с. 117]. Проте таке визначення має досить широкий характер, певні моменти цього процесу є нез'ясованими у такому тлумаченні. Вважаємо за потрібне навести найтипівіші з дефініцій детермінологізації, щоб сформувати цілісне враження про це мовне явище. Власне, детермінологізацію вперше досліджували функціоналісти [14], адже саме вони започаткували розгляд терміна в динаміці. Представники традиційного термінознавства [11] взагалі не звертали уваги на таке явище, оскільки об'єктом їхніх розвідок були терміни, зафіксовані у словниках. Функціоналісти, обґрунтовуючи принципи термінологізації, припускали

протилежний процес. Як стверджує М. І. Мостовий, зміна уявлення про термінологічне поняття, зменшення кількості ознак терміна, розширення лексико-семантичного змісту зумовлює процес, протилежний термінологізації, який називають детермінологізацією [13, с. 83]. Це одне з перших вищезначених цього явища у вітчизняній науці.

Функціональне термінознавство не заперечує детермінологізацію, проте є досить категоричним у тлумаченні цього явища. Дефініції поняття *детермінологізація* сформульовані під впливом вимог до ідеального терміна. “При детермінологізації термін втрачає свою ... концептуальність, системність, однозначність і набуває прагматичних властивостей, яких він попередньо був позбавлений, тобто виникає нове слово з термінологічним значенням, яке потребує уже не дефініції, а тлумачення” [18, с. 133]. У цьому вищезначенні зроблено акцент на ознаках, які втрачає і які набуває термін, підкреслено, що після детермінологізації та сама мовна одиниця виконує дві різні функції. Власне, таке розуміння було поширеним у мовознавстві серед функціоналістів. Термін, який потрапляв у незвичне середовище, втрачав такі ознаки як системність, точність, однозначність, і набував рис, спершу неприйнятних для нього [14]. Н. І. Бойко відзначає: “Процес детермінологізації характеризується втратою терміном асоціативних зв'язків із поняттями певної термінологічної системи, творенням нового значення, розширенням можливостей сполучуваності з іншими лексемами” [2, с. 23]. Таке визначення доречно під час використання терміна у переносному значенні, проте не враховано того факту, що професійна одиниця не завжди функціонує в художній мові зі зміненою семантикою. На нашу думку, це досить вагоме зауваження.

Важливість цього процесу у збагаченні загального лексикону підкреслюють слова: “Науково-технічна революція, яка супроводжується поширенням наукових понять серед носіїв мови, упровадженням у повсякденне життя найсучаснішої техніки, зумовлює і процес переходу термінів у загальноновживані слова, тобто детермінологізацію, яка в багатьох випадках пов'язана з переносним значенням” [7, с. 94]. У цій дефініції спостерігаємо акцентування на причинах детермінологізації.

Представники комунікативно-когнітивного напрямку врахували недолік функціоналістів у категоричному розрізненні терміна, який використовують у професійній комунікації, і того, який застосовують у незвичному середовищі. “Детермінологізація – це входження терміна в загальноновживану мову, коли на термінологічне значення нашаровується нове загальноновживане” [17, с. 101]. Важливим є те, що дослідники визнають збереження концептуальних ознак терміна в професійному середовищі при переході в непрофесійний контекст. Детермінологізація не означає анулювання терміна у певній терміносистемі, як результат, це мовне явище визначають як виникнення в терміна нового переносного значення, що має загальноновживаний характер і входить до семантичної структури цього слова-терміна поряд із термінологічним значенням [3, с. 29].

Беручи до уваги цей підхід, детермінологізація – це залучення філософського терміна до літературної та художньої мови, що супроводжується но-

вим синтагматичним оточенням, яке впливає на реалізацію термінологічного значення.

Запропоновані різновиди детермінологізації [6; 8; 12; 14] ми поділили на дві групи: лексикографічну та функціональну. Відповідно до лексикографічної класифікації розрізняємо чотири типи детермінологізації залежно від ремарок (“спец.”, без “спец.”, “перен.”, “фраз.”) використовують поряд із терміном у загальномовному словнику [6, с. 62–63]. У функціональній типології розрізняємо два типи детермінологізації – часткову та повну [14, с. 6]. Запропоновані критерії, зокрема наявність конотацій [12, с. 119], розвиток семантики [14, с. 6], сфера використання терміна [8, с. 176–177], не уможливають чіткої диференціації різновидів детермінологізації, які також можна розмежовувати з огляду на спосіб зміни значення терміна. Грунтуючись на класифікації функціоналістів [8, с. 176; 12, с. 119], розрізняємо часткову та повну детермінологізацію філософських термінів у сучасному британському інтелектуальному романі. Часткова детермінологізація, або деспеціалізація, характеризується функціональною зміною первинних сем терміна. Вирізняємо такі два способи деспеціалізації: 1) актуалізація архісеми та диференційних сем філософського терміна; 2) актуалізація диференційних сем та заміна первинної архісеми частиною гіпосем філософського терміна. Повній детермінологізації властива семантична модифікація, що супроводжується виникненням нового семантичного компонента. Повна детермінологізація – це 1) збереження архісеми та модифікація диференційних сем філософського терміна; 2) актуалізація диференційних сем і модифікація архісеми філософського терміна; 3) актуалізація потенційних сем філософського терміна. Часткова й повна детермінологізація не завжди закріплені в словниках, тому можна виокремити оказіональну й узуальну детермінологізацію.

Зміна функціонального призначення семантичних компонентів терміна без виникнення нових сем спричиняє часткову детермінологізацію філософського терміна, зокрема зміна значення терміна *theology* (теологія) є прикладом деспеціалізації: *I suppose I could write a comforting popular little book about faith and salvation designed for farmers and their dogs sitting in the kitchen in the stormy fens. Actually such stuff is now selling as well as cookery books. Don't be frivolous. I know you think a lot about God and so on. All right, write some decent popular theology: pop metaphysics, pop theology, maybe that's what the age requires* (Murdoch MT, с. 42).

У наведеному фрагменті з роману А. Мердок “The Message to the Planet” (“Повідомлення планеті”) герой роману Люден спонукає свого друга Гілду написати книжку про Бога. Власне, він підштовхує товариша до створення нової теології, до створення роботи (book) про віру (faith) і спасіння (salvation). Використання цих слів впливає на значення філософського терміна в проаналізованому контексті. Вони зумовлюють актуалізацію диференційних сем ‘explanation’ (пояснення), ‘religion’ (релігія), ‘God’ (Бог) (BDWP, с. 683), відповідно активуються ядерні семи терміна, оскільки їх дублюють загальноновживані слова *book, faith, salvation* у художньому контексті. Зауважимо, що термін *theology* отримує негативну конотацію у наведеному фрагмен-

ті завдяки загальноновживаній номінації *pop* (популярний). Популярні кухарські книги (cookery books) герой називає дурницею (stuff). Використання поряд із філософським терміном *theology* прикметників *popular* (популярний), *pop* формує несхвальне ставлення до поняття.

На відміну від деспеціалізації повна детермінологізація передбачає функціональну та семантичну модифікацію сем філософського терміна в сучасному британському інтелектуальному романі, тобто виникнення нового семантичного складника, який не дублює вихідні термінологічні семи. Наприклад: *At half-term I went with Demetriades to Athens. <...> When we came out of it, it was raining, and the shadowing wet leaves on the lower branches of a eucalyptus, caught under a light in the entrance, made me remember our bedroom in Russell Square. But Alison and London were gone, dead, exorcised; I had cut them away from my life* (Fowles M).

У цьому уривку з роману Дж. Фаулза “The Magus” (“Маг”) зображено ситуацію, коли герой, змінюючи місце проживання, намагається у такий спосіб позбутися свого минулого. Його кохана Елісон (Alison) і Лондон (London) є для нього втраченими (to be gone), мертвими (dead). Щоб передати відсутність дівчини та міста у житті персонажа, використано дериват *to exorcise* (виганяти злого духа) філософського терміна *exorcism* (екзорцизм). Слова *to be gone, dead*, які передують терміну, впливають на реалізацію сем у наведеному уривку, дублюючи семантичний компонент ‘to drive out’ (проганяти) (ERP, с. 690), який актуалізується в художньому контексті. Прихованою є сема ‘malevolent’ (недоброзичливий) (ERP, с. 690), оскільки відсутні номінації, які б указували на це. Замість семи ‘spirit’ (дух) (ERP, с. 690) є семантичний компонент ‘person’ (людина), який в контексті представлений власним іменем (Alison), та сема ‘place’ (місце), яку реалізує топонім London. Вони не пов’язані з первинними семами терміна. Спостерігаємо нові семантичні компоненти ‘person’ та ‘place’, які формують диференційні семи значення в наведеному фрагменті. У цьому контексті відбулася повна детермінологізація філософського терміна *to exorcise*, оскільки первинна гіпосема ‘spirit’ є деактуалізованою та заміненою новими семантичними компонентами.

Зауважуємо, що проаналізовані терміни підтверджують відмінні результати у порівнянні з даними лексикографічної та функціональної класифікацій. Наприклад, обидва філософські терміни *unconscious* (несвідомий) та *Puritanism* (пуританство) у загальнономовних словниках (OED, Vol. 12, с. 450; OED, Vol. 8, с. 1621) використовують без ремарки “спец.”, що відповідно до лексикографічної типології свідчить про їхню повну детермінологізацію.

Проаналізувавши зміни значення філософського терміна *Puritanism* (пуританство) у фрагменті з роману А. Мердок “The Nice and the Good” (“Хороше та добре”), зазначені відмінності стають очевидними, наприклад: *His profound puritanism could not in any case brook a long affair. He had not the temperament to be anybody’s lover. He knew this. His adventures had been infrequent and fairly short* (Murdoch NG, с. 26).

Використовуючи у наведеному уривку філософський термін *Puritanism*, А. Мердок не має на меті наголосити на релігійних вподобаннях героя, адже

не відбувається актуалізація термінологічної архісеми 'group' (група) й диференційної семи 'English Protestants' (англійські протестанти) (DP). На це вказує відсутність будь-якої лексеми, яка б підтримувала ці семантичні компоненти у проаналізованому контексті. Письменниця акцентує увагу читача на таких аспектах життя героя (temperament) як відсутність любові (not to be anybody's lover), недовгочасність його пригод (infrequent and fairly short). Відбувається актуалізація потенційних семантичних компонентів терміна Puritanism: 'strict way of life' (строгий спосіб життя), 'no love affairs' (відсутність любовних стосунків), 'no luxury' (відсутність розкоші). Про це свідчать фрази: *he had not the temperament to be anybody's lover; his adventures had been infrequent and fairly short*. Цей уривок є прикладом повної детермінологізації, адже актуалізовані потенційні семантичні компоненти. За лексикографічною класифікацією термін *Puritanism* також є повністю детермінологізованим. Отже, висновок щодо терміна *Puritanism* збігається з результатами лексикографічної класифікації, запропонованої С. М. Дрокіном.

На відміну від попереднього прикладу із використанням філософської номінації *Puritanism* за нашою класифікацією термін *unconscious* є деспціалізованим, адже актуалізованим у художньому контексті є його інтенціонал, наприклад: *Jane, and perhaps Nell as well, had always been destined to search for the reality behind the tailor's dummy; and were thereby equally destined to unsatisfactory marriage of one kind or another. It must have been an unconscious factor <...> she still inherited a certain determination to see everything in her own way* (Fowles DM, с. 379).

У наведеному контексті з роману Дж. Фаулза "Daniel Martin" ("Даніель Мартін") пояснено, що нещасливі шлюби Нел і Джейн зумовлені невидимими чинниками. Те, що визначило їхній шлях, є глибинним, прихованим, задалегідь відомим (*destined*). Подвійне використання слів *destine* (*визначати*) та *determination* (*визначеність*) зумовило актуалізацію гіпосеми 'indirect determination' (непряме визначення) (EPR, с. 430). Таким чином, у художньому контексті заактуалізованими є ядерні семи філософського терміна *unconscious*, що свідчить про часткову детермінологізацію.

Відповідно до лексикографічної класифікації [6, с. 62–63] терміни *unconscious* та *Puritanism* відповідають одному типологічному різновидові детермінологізації. Згідно з проаналізованими прикладами спостерігаємо відмінні способи зміни їхньої семантики у художніх творах, тому це свідчить про різні типи детермінологізації. Вважаємо, що при визначенні типів детермінологізації не варто ґрунтуватися виключно на аналізі словникових даних, адже можуть бути певні неточності у лексикографічних записях.

Диференціація типів детермінологізації, яку запропонували функціоналісти [8; 12; 14], є доцільною, проте необхідною є конкретизація критеріїв типології. Варто відрізнити типи детермінологізації залежно від зміни значення терміна. Так, деспціалізація ґрунтується на тому, що термін, який проникає в непрофесійний контекст, змінює тільки функціонування, не розвиває своєї семантики [8, с. 176–177; 14, с. 6]. На відміну від деспціалізації, при повній детермінологізації термін втрачає специфічні ознаки, ви-

конує тільки експресивно-емоційну функцію [12, с. 15], розвиває семантику в іноштільному середовищі [14, с. 6], утворюється переносне значення.

Отже, детермінологізація – це використання термінів у непрофесійному мовленні, що супроводжується новим синтагматичним оточенням, яке впливає на реалізацію термінологічного значення та функцій. Складність процесу детермінологізації зумовлює такі два типи: деспеціалізацію та повну детермінологізацію. Деспеціалізація пов'язана з функціональною зміною сем філософського терміна. Повній детермінологізації властива модифікація семантичних компонентів філософських номінацій. Розбіжність між типами детермінологізації ґрунтується на різній актуалізації термінологічних сем у художньому творі. Проаналізовані способи деспеціалізації та повної детермінологізації характерні не тільки для філософських термінів, але й для одиниць інших терміносистем, про що свідчить детермінологізація міжгалузевих термінів.

Перспективу подальшого дослідження вбачаємо в аналізі перекладів творів А. Мердок та Дж. Фаулза як авторів інтелектуального роману з пильною увагою до тих уривків, де використані філософські терміни.

1. Андрусак І. В. Англійські неологізми кінця ХХ століття як складова мовної картини світу: Дис. ... канд. філол. наук: 10.02.04 / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Ужгород, 2002. – 268 с.
2. Бойко Н. И. Функционирование профессионально-терминологической лексики в языке современной украинской художественной прозе (семантическая и стилистическая характеристика): Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Киевский пед. ин-т имени А. М. Горького. – К., 1983. – 228 с.
3. Бучнева Н. Л. Когнитивно-информационный и лингвопрагматический аспекты метафоризации терминов в современной немецкой прессе: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.04 / Московский гос. ун-т имени В. М. Ломоносова. – М., 2004. – 139 с.
4. Василенко Д. Детермінологізація англійських військових термінів ХХ – початку ХХІ століття (діахронічний аспект) // Мандрівець. – 2007. – № 2. – С. 68–71.
5. Граудина Л. К. Путь термина в литературный язык // Русская речь. – 1987. – № 5. – С. 65–72.
6. Дрокин С. М. Закрепление терминов в общелитературном языке // Актуальные проблемы стилологии и терминоведения: Тезисы межгосуд. конф., посвящ. 80-летию проф. Б. Н. Головина. – Нижний Новгород: Нижегород. гос. ун-т, 1996. – С. 62–64.
7. Зацний Ю. А. Розвиток словникового складу англійської мови в 80–90-ті роки ХХ століття: Дис. ... докт. філол. наук: 10.02.04 / Київський нац. ун-т імені Тараса Шевченка. – Запоріжжя, 1999. – 403 с.
8. Кузнецова Э. В. Лексикология русского языка: Учеб. пос. для филол. фак. ун-тов. – Изд. второе, испр. и доп. – М.: Высшая шк., 1989. – 216 с.
9. Лазебник Ю. С., Ярмак В. И. Поэзия XX века: слово, текст, мир. – К.: Наук. думка, 1992. – 144 с.
10. Лейчик В. М. Терминоведение: предмет, методы, структура. – Изд. 3-е. – М.: Изд-во ЛКИ, 2007. – 256 с.
11. Лотте Д. С. Основы построения научно-технической терминологии: вопросы теории и методики. – М.: Изд-во АН СССР, 1961. – 158 с.
12. Морозова Л. А. Особенности функционирования специальной лексики в неспециальной литературе (на материале медицинской терминологии) // Современные проблемы русской терминологии. – М.: Наука, 1986. – С. 107–123.

13. *Мостовой Н. И.* Детерминологизация в современном английском языке: Дисс. ... канд. филол. наук: 10.663 / Киевский гос. пед. ин-т иностр. языков. – К., 1970. – 248 с.
14. *Непийвода Н. Ф.* Детерминологизация как результат взаимодействия общелитературной и терминологической лексики: Автореферат дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.02 / Ин-т языкознания им. А. Потебни. – К., 1983. – 22 с.
15. *Селіванова О.* Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія. – Полтава: Довкілля-К, 2006. – 716 с.
16. *Семенішин Л.* До питання семантичних перетворень термінів в умовах неспеціального контексту // Українська термінологія і сучасність: Матеріали Всеукр. наук. конф. – К.: КНЕУ, 1997. – С. 107–110.
17. *Суперанская А. В., Подольская Н. В., Васильева Н. В.* Общая терминология: Вопросы теории. – М.: Наука, 1989. – 246 с.
18. *Тищенко О.* Конотативність у термінології // Українська термінологія і сучасність: 36. наук. пр. / Відп. ред. Л. О. Симоненко. – К.: КНЕУ, 2001. – Вип. IV. – С. 101–103.
19. *Фурсова Л. І.* Семантичні зміни у процесі детермінологізації сучасної англійської економічної лексики: парадигматичні і синтагматичні аспекти // Проблеми семантики, прагматики та когнітивної лінгвістики: 36. наук. пр. – К.: Київ. нац. ун-т імені Тараса Шевченка, 2006. – Вип. 9. – С. 331–341.
20. *Gonzales-Jover A. G.* Meaning and anisomorphism in modern lexicography // Terminology. – 2006. – Vol. 12. – No 2. – P. 215–234.
21. *Guidelines for Terminology Policy: Formulating and Implementing Terminology Policy in Language Communities / Prepared by Infoterm.* – Paris: United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, 2005. – 39 p.

СПИСОК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- BDWP – *Bunnin N., Yu J.* The Blackwell Dictionary of Western Philosophy. – Oxford: Blackwell Publishing, 2004. – 766 p.
- EPR – Encyclopedia of Psychology and Religion: In 2 Vol. / Ed. D. A. Leeming, K. Madden, S. Marlan. – NY: Springer, 2010.
- Fowles DM – *Fowles J.* Daniel Martin [novel] / John Fowles. – London: Vintage, 1998. – 704 p.
- Fowles M – *Fowles J.* Magus [Електронний ресурс] / J. Fowles. – Режим доступу: <http://www.a7sharp9.com/Magus.html>.
- Murdoch MP – *Murdoch I.* The Message to the Planet [novel]. – NY: Penguin Books, 1991. – 562 p.
- Murdoch NG – *Murdoch I.* The Nice and the Good [novel]. – NY: Penguin Books, 1978. – 362 p.
- OED – The Oxford English Dictionary: In 12 Vol. / Prep. by J. A. H. Murray, H. Dradley, W. A. Graigie, C. T. Onoins. – Oxford: Clarendon Press, 1970.

I. V. Serediuk

TYPES OF ENGLISH PHILOSOPHIC TERMS' DETERMINOLOGISATION

The article deals with different approaches to explaining the concept of determinologisation. Two types of using terms in nonprofessional environment (despecialisation and full determinologisation) are singled out. The features for differentiation of terms *despecialisation* and *full determinologisation* are given in this paper.

Key words: despecialisation, determinologisation, archysemes, hyposemes, potential semes